

Terra Academica

Віталій Михайловський

Три мови, одне воєводство: письменність подільської шляхти у середині XVI століття¹

У пропонованій статті зроблено аналіз власноручних розписок шляхти Подільського воєводства у поборовому реєстрі з 1563 року і з'ясовано, який був рівень письменності та якими мовами користувалися шляхтичі у середині XVI століття. У XVI столітті шляхта поступово почала відходити від традиційного способу життя — військової служби. Набуття нових навичок, серед яких і вміння писати, сприяло новим напрямкам кар'єри — посіданню різноманітних урядів. Розвиток судочинства та потреба заможній шляхті вести облік своїх маєтків, створили попит на осіб, що вміють писати. Законодавча вимога особисто посвідчити своє майно дає у руки дослідників унікальний документ щодо вміння шляхти писати. Серед 237 наявних у поборовому реєстрі розписок ми маємо справу з використанням трьох мов — латини, польської та руської у різних комбінаціях (де мова розписки і підпису може збігатися або ні). Не завжди шляхтич умів написати розписку власноручно, почасти його вміння писати було елементарним, а саме більш-менш вправно написати своєї ім'я та прізвище. Переважна більшість розписок написані латиною та польською, одна руською. Якщо представити наявні варіації мов, де на першому місці мова розписки, а на другому мова підпису, то у відсотках це виглядає так: *лат.*, *лат.* — 57,54% випадків; *лат.*, без підпису — 3,36%; *лат.*, *пол.* — 5,04%; *лат.*, *рус.* — 1,68%; *лат.*, *пол.* + *рус.* — 1,26%; *пол.*, *пол.* — 15,12%; *пол.*, без підпису — 1,26%; *пол.*, *лат.* — 1,26%; *пол.*, *рус.* — 0,42%; *рус.*, *рус.* — 0,42%. Серед осіб, що вміли писати переважали

¹ Дана стаття є розширеною версією англomовної статті: Vitaliy Mykhaylovskiy, «Writing skills of Podillya nobles in mid-16th century based on 1563 tax registry,» *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne*, 143, 2 (2016), 245–252. З огляду на жорсткі видавничі ліміти (до 0,5 аркуша), у ній не вдалося вмістити усі свої міркування щодо поставлених дослідницьких завдань та подати ілюстрації.

заможні та середньозаможні шляхтичі, урядники земського та ґродського судів, писарі неґродових замків (Скала, Зіньків), урядники, адміністратори маєтків та писарі неґродових старост та заможних землевласників, священники католицької та православної церкви. Один власноручний підпис залишила Анна Надольська, єдина жінка серед усіх платників побору. Специфікою Подільського воєводства була мала кількість осіб, що вміли писати, що пов'язано із загальною кількістю населення та шляхти зокрема, а також використання на письмі трьох мов — латини, як урядової, польської та руської.

Ключові слова: письменність, шляхта, Подільське воєводство, поборовий реєстр.

Уміння писати у середині XVI ст. ймовірно набуло практичного значення для пересічного шляхтича у Польському королівстві з огляду на два чинники. По-перше, окреслилася суспільна потреба у вмінні писати тими представниками шляхетської спільноти, які потребували її у своїй практичній діяльності як-то щасливі посади різноманітних урядів, насамперед судових (земських, ґродських та підкоморських); виконання адміністративних функцій з управління маєтків заможних шляхтичів та магнатів; робота у канцеляріях неґродових старост та у приватних канцеляріях можновладців тощо. У всіх з перелічених вище випадках вміння писати було скоріш за все обов'язковим. По-друге — наявність традиції вчитися у школах, як то у Краківському університеті так і, ймовірно, у кафедральних та парафіяльних школах на місцях (найближча до Подільського воєводства поважна кафедральна школа знаходилася у Львові), де заангажованість бодай одного з представників родини у навчання, тягнула за собою навчання там його нащадків. Власне навчання для середньозаможної шляхти, і не тільки для неї, було одним з напрямків своєрідного інвестування у соціальний капітал роду. Дуже часто подібні інвестиції ставали одним з вирішальних факторів у посідання представниками роду того чи того уряду, протекції магнатів тощо.

Пропонована розвідка є першою спробою у українській історіографії висвітлити писемність шляхти у середині XVI ст., часі який ще з об'єктивних на той час причин не був охоплений на українських землях у складі Корони та й Великого князівства Литовського широким поширенням протестантського та єзуїтського шкільництва. Звертання до цієї тематики, і, що важливіше, до аналогіч-

ного за змістом джерела, було предметом ґрунтовної студії Анджея Вичанського у середині 1970-х років. У своїй розвідці він дослідив грамотність та суспільний статус шляхти у Краківському воєводстві у другій половині XVI ст.² Попри очевидну тотожність у виборі теми та джерела для дослідження існують кілька важливих відмінностей, що роблять порівняння між двома воєводствами досить умовними, а подекуди й неможливими.

Головною відмінністю, яка є між Краківським та Подільським воєводствами є етнічна складова місцевих шляхетських корпорацій, яка у свою чергу впливає на кількість мов що використовувалися на письмі. Подільське воєводство на цей час, середину XVI ст., було прикордонним воєводством на південно-східному кордоні Польського королівства і вважалося одним з найбідніших та найнебезпечніших для проживання. Постійна загроза з боку татар та волохів призводили до частой та доволі швидкої зміни номенклатури прізвищ шляхтичів, які проживала на теренах воєводства, що у нашому випадку значно ускладнює дослідження цих родин. Воно ж було якщо не найменшим за площею (18 963 кв. км)³, то принаймні слабозалюдненим у Короні. Ще у 1629 р., за підрахунками Миколи Крикуна, населення воєводства складало лише близько 347,5 тис. осіб⁴. Це одним фактором, що вирізняв його від столичного Краківського воєводства, була етнічна складова шляхти (про що вже зазначалося). Попри неможливість вирахувати бодай будь-які пропорції цього чинника на Поділлі, зазначу, що частка руської шляхти у місцевій шляхетській корпорації з очевидних причин була чималою, і це сильно вирізняло Подільське воєводство від Краківського⁵.

² Andrzej Wyczański, «Oświata a pozycja społeczna w Polsce XVI stulecia. Próba oceny umiejętności pisania szlachty województwa krakowskiego w drugiej połowie XVI w.» в *Spoleczeństwo staropolskie*, red. A. Wyczańskiego (Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1976), I: 27–55.

³ Микола Крикун, *Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел* (Київ: Інститут української археографії, 1993), 35. Див. також нове видання цієї роботи: Микола Крикун, *Кордони воєводств Правобережної України у XVI–XVIII століттях* (Львів: Видавництво Львівської Політехніки, 2016), 67.

⁴ Микола Крикун, «Населення Подільського воєводства в першій половині XVII ст.» *Український історико-географічний збірник* 1 (1971): 125.

⁵ Про подільську шляхту в XVI ст. див.: Leon Białkowski, *Podole w XVI wieku: rysy społeczne i gospodarcze* (Warszawa, 1920); Віталій Михайловський,

Час панування останнього Ягеллона на польському престолі Сигізмунда II Августа добре відомий як один з вдалих періодів реформування Польського королівства. Тривалі дискусії на сеймах упродовж 1550-х років випрацювали певні підходи та інструменти щодо проведення цих реформ, однією з яких стала реформа королівського скарбу і його наповнення з королівщин, які у свою чергу, мали йти на утримання кварцяного війська. Для цих цілей розпочали у 1564 р. проводити люстрації королівщин, прибуток з яких мав йти на утримання цих підрозділів. Разом з тим, одним з інструментів з'ясування розміру податку, стали проводитися побори, які були проведені у цей час згідно рішення Пйьотрковського сейму 1562–1563 рр.⁶ Особливістю цієї акції було те, що вона проводилася дуже ретельно з огляду на весь попередній політичний процес, і досвід проведення подібних акцій, а тому й залишила по собі унікальні джерельні матеріали, які, на мою думку, дозволяють значно ширше подивитися на подільську локальну спільноту середини XVI ст.⁷

Кілька слів про структуру досліджуваного документа. Ми маємо справу з чистовим примірником побору Подільського воєводства, який було зроблено у 1563 р., як вже зазначалося, згідно з постановою Пйотрковського сейму 1562–1563 рр. і проведеного на цій території кам'янецьким мечником Станіславом Срочицьким⁸. Ця

Еластична спільнота. Подільська шляхта у другій половині XIV — 70-х роках XVI ст. (Київ: Темпора, 2012).

⁶ Archiwum Główne akt Dawnych (далі — AGAD), Archiwum Skarbu Koronnego (далі — ASK), dział I, sygn. 45, k. 215–287.

⁷ Матеріали цього джерела вже ставали предметом дослідження. Так, ще на початку XX ст. Віктор Віттиг опублікував геральдичні нотатки про герби та гербові знаки шляхти Подільського воєводства, котрі й до нині мають неабияку наукову цінність. Див.: Wiktor Wittyg, *Wypisy heraldyczne z ksiąg poborowych województwa podolskiego z lat 1563–1565* (S. l.: s. e., 1908). У 2012 р. мною, на підставі аналізу цього та наступного в часі побору (1565 р.) була здійснена реконструкція парафіяльної сітки православної церкви на території Подільського воєводства. Див.: Віталій Михайловський, «Православні парафії Подільського воєводства за матеріалами поборових реєстрів 1560-х рр.» *Український історичний журнал* 6 (2012): 130–144.

⁸ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 215–287. Станіслав Срочицький у 1538 році вписався на навчання до Краківського університету — «Stanislaus Joannis Sroczytzki d. Camenecensis gr. 3»: *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, ed. Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska (Warszawa: Neriton, 2010), 207. Біограму Станіслава Срочицького див.:

інформація зазначена на титульній сторінці документа⁹. Як видно з денних позначок на сторінках документу, акція проходила від 3 липня до 10 серпня 1563 р.¹⁰, ймовірно, у Кам'янці, куди шляхта з'їжджалася для сплати податку¹¹.

Структурно сам документ поділяється на дві частини: перша, або точніше, ліва частина розвороту зошита, заповнювалася писарем, містить у собі інформацію про день сплати побору, назву населеного пункту/пунктів, його власника, уповноваженого власника, кількості та розміру оподаткованого майна. Друга — права частина розвороту зошита є власноручними розписками власників (Анджей Вичанський назвав їх рекогніціями — свідченнями¹²), їхніх уповноважених або осіб, які у присутності власника чи того ж таки уповноваженого, що не вміли писати, зазначили про сплату податку з окресленої у лівій частині кількості оподаткованого майна та засвідчували це підписом та печаткою. Все це відповідало вимогам записаним в сеймовій конституції про проведення цієї акції¹³.

Irena Kaniewska, «Sroczycki (Srocicki) Stanislaw h. Nowina (zm. 1586),» в *Polski Słownik Biograficzny* (Warszawa–Kraków: Societas Vistulana, 2002), XLI, 209–210. Про родину Срочицьких, головним чином про його батька Яна Срочицького та його службу кам'янецькому старості Станіславові Лянцкоронському у 1520–1530-х роках див.: Михайловський, *Еластична спільнота*, 262–273.

⁹ Титул документа: «REGISTRUM Exactionis Omnium et Singularum Contribuci Onum Tocius Palatinatus Podoliae in Conventu Generali Regni Petricovie Sancitarum. Anno Domini Millesimo Quingentesimo Sexagesimo Tercio. Exactore Generoso Stanislao Srociczky Gladifero terrestri Camenecensi fideliter Comparatum» (AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 215).

¹⁰ *Ibidem*, k. 215 v., 286 v.

¹¹ Подібним чином проходила і ревізія листів у 1564 р., коли перед королівськими комісарами подільські шляхтичі представляли документи на право володіння маєтками. Див.: Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, Dział rękopisów, sygn. 1725/IV, s. 221–273 (комісарські свідчення зроблені під час ревізії листів); AGAD, tzw. Metryka Litewska, dział IV B, sygn. 17, 282 k. (ревізія листів у Подільському воєводстві). Про типовість такого способу проведення побору і в Руському воєводстві див.: Богдан Смерека, «Реєстри поборового податку у Польському королівстві: процес збору податку та інформативність документів (на прикладі поборового реєстру Львівської землі Руського воєводства 1552 р.),» *Вісник Львівського університету. Серія книгознавство, бібліотекознавство та інформаційні технології* 15 (2015): 135.

¹² Wyczanski, *Oświata a pozycja społeczna w Polsce XVI stulecia*, 31.

¹³ Див.: «Dominus vero sive possessor aut factor villae exactori contributionem accipiendarum recognitionem litteratoriam obsignatam et subscriptam dabit quo

Унікальність цього документа полягає ще й в тому, що наступна подібна акція у 1565–1566 рр. на жаль не залишила для Подільського воеводства подібного за інформативністю документу¹⁴.

У конституції наступного варшавського сейму 1563–1564 рр., у податковому універсалі було зазначено, що податок пани і шляхта «...мають особисто, або через статечних осіб сплачувати і разом зі своїми свідченнями віддавати та відсилати мають за своїм підписом і печатку прикладати...»¹⁵. З цих рішень сейму А. Вичанський робить припущення про існування на 1560-ті роки увявлення у шляхетському середовищі, що пересічний, а головним чином заможніший шляхтич мав би вміння читати, писати та міг самостійно написати податкове свідчення¹⁶. Загалом висновки А. Вичанського обережні та певною мірою умоглядні. За його припущеннями близько 31% шляхти вміли писати, а якщо взяти усі верстви, то тільки 12% мешканців Корони Польською (у його розрахунках без руських воеводств) уміли писати¹⁷.

Цікавий матеріал про рівень освіченості в Малопольщі XVI ст. пропонує у своїй статті Вацлав Урбан¹⁸. Використовуючи для своїх розрахунків особисті підписи з матеріалів гродського суду, В. Урбан

evidentius appareat, quantum ex aliqua villa vel bonis ratione dicte contributionis persolvent. Quod ipsum et nobiles pauperes per se facient, vel si scribere nescierint per fide dignos amicos vel vicinos suos id ipsum facient»: *Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 1: 1550–1585, ed. Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Waclaw Uruszcak (Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005), 116. Аналіз податкового універсалу цього сейму див.: Władysław Pałucki, «Uniwersaly poborowe z 1563 r.», *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* XIV, 3 (1966): 519–533.

¹⁴ *Źródła dziejowe. t. XIX, Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. VIII: *Ziemie ruskie. Wołyń i Podole*, ed. Aleksandr Jabłonowski (Warszawa, 1889), 182–202.

¹⁵ «Ktory przerwczony podatek panowie i szlachta albo sami prez się, albo przez stateczne osoby do poborze z dostatecznymi swemi rekognicyjami oddawać i odsyłać mają, swym własnym podpisaniem ręki i pieczęci przyłożeniem, albo też urzędniczym bądź przyjacielskim, gdzieby pana samego nie było, wypisując z osobna z czego ktory podatek i wiele posyła czego»: *Volumina Constitutionum*, t. II, vol. 1: 1550–1585, 147.

¹⁶ Wyczański, *Oświata a pozycja społeczna w Polsce XVI stulecia*, 31.

¹⁷ Ibidem, 53.

¹⁸ Waclaw Urban, «Umiejętność pisania w Małopolsce w drugiej połowie XVI wieku», *Przegląd Historyczny* 68, 2 (1977): 231–257.

пропонує наступні результати своїх підрахунків: серед заможної шляхти (*generosi*) 96–98% осіб вміло писати¹⁹; серед дрібної шляхти (*nobiles*) цей відсоток складає близько 82%²⁰. Підсумовуючи далі свої підрахунки за майновими та гендерними ознаками, дослідник пропонує наступні результати: серед магнатів 100% чоловіків та 85% жінок були писемними; серед заможної шляхти відповідно 95% чоловіків та лише 45% жінок; а серед дрібної шляхти показники складали 75% та 20% відповідно²¹. Певним застереженням до цих висновків, на мою думку, є те, що вони є результатом опрацювання матеріалів окремого гродського суду за певний час, а не дослідженням правової акції, що проводилася разово, у чітко визначений час, та охоплювала усю суспільну верству, у нашому випадку — шляхту окремого воеводства.

Свої спостереження про вміння писати я би хотів зосередити довкола кількох аспектів, які не були важливими для досліджень А. Вичанського та В. Урбана. Насамперед це мова автографа. Власне вона є цікавим джерелом для кількох важливих спостережень — таких як освіченість, навички писання, перевага однієї мови над іншою у тих або тих правових ситуаціях, але вона не є чітким маркером етнічної приналежності у цей час. Наступний аспект — це статус особи, яка поставила свій підпис у розписці про сплату податку. Тут увага буде зосереджена довкола урядників (земських, гродських та приватних) з особливою увагою до різного ґатунку писарів, людей церкви, як православної, так і католицької.

Формат цієї розвідки залишає поза її межами такі важливі аспекти як детальні біографії осіб, що залишили свої автографи на сторіках досліджуваного рукопису, а також пов'язані з цим припущення про їхній вік та ймовірну фізичну можливість чи неможливість добре писати. У деяких місцях буде зроблено відступ від цих засад, з огляду на унікальність або винятковість тих чи тих фактів. Насамперед це стосуватиметься автографів зроблених руською мовою, з огляду на унікальність подібних свідчень для території Подільського воеводства, де уся офіційна документація у XVI–XVIII ст. велася виключно латиною.

¹⁹ *Ibidem*, 238.

²⁰ *Ibidem*, 240.

²¹ *Ibidem*, 244.

У нашому розпорядженні є 237 розписок (А. Вичанський робив свої висновки на підставі близько 2500 свідчень)²² про сплату податку, які репрезентують приватновласницьку шляхту Подільського воєводства у 1563 році. Насамперед, спробуємо окреслити мову, якою послуговувалися під час здійснення цієї правової акції. На відміну від аналізованого Анджеєм Вичанським комплексу розписок для Краківського воєводства, де більшість свідчень були написані польською мовою (розписки латиною писали здебільшого духовні особи, зрештою, як і в Подільському воєводстві)²³, у нашому випадку маємо справу з трьома мовами — латиною, польською та руською.

Якщо усі ліві частини розворотів зошити, які записані однією рукою писаря й писані виключно латиною, то у правих частинах існує ціла низка варіантів які для зручності назвемо моделями автографів, що складаються з двох елементів — тексту самої розписки та підпису (у Краківському воєводстві А. Вичанський досліджував тільки підписи)²⁴. Не завжди ці два елементи писалися однією рукою. Дуже часто шляхтич або його уповноважений вмів лише поставити свій підпис або тільки підписувався, що є добрим маркером про елементарне вміння користуватися письмом в особливо важливих видахках, до яких власне й належав момент власноручного підпису під документом. Врешті-решт, це видно з каліграфічності самого підпису який складався з традиційної на той час формули «рукою власною» (*manu propria, ręką własną*) та написанням свого імені та прізвища.

Усі наявні у цьому джерелі розписки містять наступний набір мовних комбінацій або моделей автографів²⁵ (на першому місці — мова розписки, на другому — мова підпису): *лат., лат.* — 137 випадків; *лат., без підпису* — 8; *лат., пол.* — 12; *лат., рус.* — 4; *лат., лат. + рус.* — 3; *пол., пол.* — 36; *пол., без підпису* — 3; *пол., лат.* — 3; *пол., рус.* — 1; *рус., рус.* — 1.

²² Зазначу, що не усі позиції цього документу для Подільського воєводства мають розписки власників або їхніх уповноважених. Усього нараховано 27 таких випадків. Див. також: Wyczański, *Oświata a pozycja społeczna w Polsce XVI stulecia*, 33.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*, 34.

²⁵ Далі використовую скорочення де *лат.* — латина, *пол.* — польська, *рус.* — руська мови.

Якщо представити це у відсотках, то ми отримаємо наступний результат: *лат.*, *лат.* — 57,54% випадків; *лат.*, без підпису — 3,36%; *лат.*, *пол.* — 5,04%; *лат.*, *рус.* — 1,68%; *лат.*, *лат.* + *рус.* — 1,26%; *пол.*, *пол.* — 15,12%; *пол.*, без підпису — 1,26%; *пол.*, *лат.* — 1,26%; *пол.*, *рус.* — 0,42%; *рус.*, *рус.* — 0,42%.

Отже маємо справу аж з десятьма мовними комбінаціями, які було використано під час сплати побору і де бачимо абсолютне домінування латини як писемної мови для шляхти Подільського воєводства. Але чи ця картина свідчить про таке абсолютне домінування урядової мови у середині XVI ст. на цій території? Відповідь на це питання варто шукати серед тих осіб, що залишили ці розписки і підписи на сторінках цього документа, та вкотре наголошувати на вкрай незадовільний стан джерельної бази для Подільського воєводства у XVI ст. в цілому, а особливо на вкрай малу кількість подібних до розглядуваного у цій статті документу, де є більш-менш репрезентативна кількість текстів та підписів написаних різними особами за короткий проміжок часу.

Принагідно зазначимо, що наявні у документі одна розписка руською мовою та руськомовні підписи є одними з небагатьох прикладів функціонування цієї мови у діловодстві Подільського воєводства, але про це мова піде нижче. Ще однією особливістю, яку варто враховувати, про що вже зазначалося, є те, що не всі особи, що поставили власноручно свій підпис, писали текст розписки.

Хто ж писав ці розписки і залишив свої підписи під ним? Цих осіб можна поділити для початку на дві частини — власники та їхні уповноважені. Всього 24 власника подільських маєтків особисто з'явилися на сплату побору і власноруч написали розписки, поставили підписи та посвідчили це печатками: Анджей Цвикловський або Замбровський (*лат.*); Павел Васильковський (*лат.*); Томаш Гінтер (*лат.*); Станіслав Добек-Ловчовський (*лат.*); Ян Ясенський (*лат.*); Миколай Карапчійовський (*пол.*); Мацей Добромирський (*лат.*); Ян Добромирський (*пол.*); Ян Крамшський (*пол.*); віце-преор францисканського монастиря Венцеслав (*лат.*); Назарій Пилятовський (*рус.*); Івахно Дяковський (*рус.*); Ян Кольбус (*пол.*); Клементій Костшевський (*пол.*); Станіслав Яцемирський (*лат.*); Якуб Борщовський (*лат.*); Станіслав Закшевський (*лат.*); Якуб Хоцимирський (*лат.*); Дмитро Митко (*лат.*); органіст Ян (*лат.*); Ян Черменський (*лат.*); Вавжинець Милеський (*лат.*); Станіслав Верзейський (*лат.*) та Анна Надольська (*пол.*).

З наведеного переліку осіб латинську мову вжило на письмі 15 осіб, польську мову використало 7, а руську лише 2 особи. Якщо подивитися ближче на цей перелік, то ми побачимо 3 особи з гро-на католицької церкви, які з очевидних причин використовували на письмі латину. Так, Томаш Гінтер був каноніком та адміністратором кам'янецької єпархії²⁶, віце-преор Венцеслав належав до ордену францисканців²⁷, а Ян був органістом кафедрального собору у Кам'янці²⁸.

Місцеві урядники також надавали перевагу латині. Серед них бачимо кам'янецького гродського суддю Яна Кольбуса, кам'янецького чашника Миколая Карапчейовського, майбутнього земського суддю Станіслава Добека-Ловчовського, майбутнього земського суддю Мацея Добромирського, майбутнього земського підсудка Станіслава Яцемирського, майбутнього земського підсудка Станіслава Закшевського, на той час ротмістра, та майбутнього кам'янецького підчашия та войського Яна Черменського²⁹. Отже, тут можемо побачити пряму залежність вміння писати латиною та польською з можливістю у майбутньому посісти функціональний уряд.

Серед усіх зазначених вище осіб, цікавою і успішною є кар'єра Станіслава Добека-Ловчовського, який на службі у Лянцкоронських (посвідчений старостою у Скалі у 1559 р.³⁰, та платив побор власне з маєтків скальського старости Героніма Лянцкоронського у якості управителя (provisor) у Скалі³¹, представив у 1564 р. від імені свого патрона документи на Летове Дворище під час ревізії листів³²) і, можливо, за їхньої протекції зробив дуже успішну кар'єру. Вже у 1569 р. він підписав від Подільського воєводства акт Люблінської

²⁶ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 221.

²⁷ Ibidem, k. 231.

²⁸ Ibidem, k. 277.

²⁹ Тут подаю інформацію про уряди у тому порядку, у якому зазначено у тексті: *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, ed. Eugeniusz Janas, Witold Kłaczewski, Janusz Kurtyka, Anna Sochacka (Kölnik: Biblioteka Kórnicka, 1998), 58, № 142 (Карапчейовський); 108–109, № 484 (Добек-Ловчовський); 108, № 483 (Добромирський); 99, № 428 (Яцемирський); 99, № 429 (Закшевський); 87, № 346, 151, № 673 (Черменський).

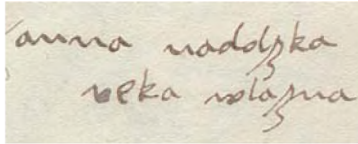
³⁰ Białkowski, *Podole w XVI wieku*, 149.

³¹ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 285.

³² Biblioteka XX Czartoryskich, sygn. 1725/IV, s. 222.

унії³³, і того ж літа місцева шляхта обрала його земським суддею, а формально королівську номінацію він отримав на сеймі 1570 р.³⁴

З усіх власників, що особисто з'явилися для сплати побору була одна жінка Анна Надольська, яка залишила свій підпис — «Anna Nadolska reka własna»³⁵, але сам текст розписки писав за неї писар. Варто відзначити її впевнений і дуже читабельний підпис, на відміну від багатьох інших у цьому документі³⁶. Як видно з джерел, Анна була доволі активною жінкою. Так у теребовельському городському суді відклалися документи про її суперечку з кам'янецьким старою Мацеєм Влодком з Германова³⁷. Можливо, така активність була пов'язана з її вмінням писати? (Іл. 1)

Іл. 1

Лише дві особа вжили руської мови для підпису у розписках — кам'янецький протопоп Назарій Пилятовський (Назарій Пилатовський намесник каменецький рукою власною)³⁸ (Іл. 2), але сам текст розписки був написаний польською мовою та рукою писаря³⁹,

³³ *Akta unij Polski z Litwą 1385–1791*, ed. Stanisław Kutrzeba, Władysław Semkowicz (Kraków: Akademia Umiejętności, 1932), 341, № 148: «Stanisław Dobek Łowczowski sędzia kamieniecki».

³⁴ *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, 108–109, № 484. Тут упорядники подали розлогий коментар щодо облятування до кам'янецької земської книги цілого комплексу документів про процедури обрання та затвердження на цьому уряді Станіслава Добека-Ловчовського.

³⁵ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 285.

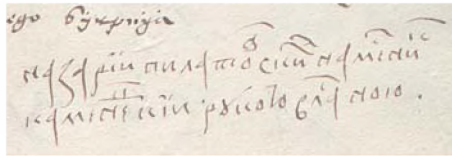
³⁶ Сама Анна походила з Каліського воєводства (гнєзненський повіт), а її батьком був Вавжинець Пшеборовський: Białkowski, *Podole w XVI wieku*, 158.

³⁷ Центральний Державний історичний архів України, м. Львів, ф. 17 Теребовельський городський суд, оп. 1, спр. 3 Актова книга за 1562 р., с. 101–103, с. 151–154, с. 155–157; спр. 4, Актова книга за 1564 р., с. 192–199, 200–215 та ін.

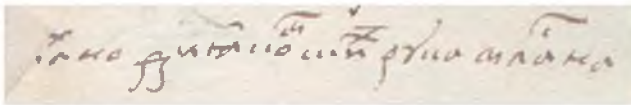
³⁸ Тут і далі передача руськомовних фрагментів цього документа є спрощеною. Курсивом зазначаються виносні літери.

³⁹ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 233.

та Івахно Дяковський ([И]вахно Дияковский рука власна)⁴⁰ (Іл. 3) у якого розписка була написана латиною і рукою писаря. Якщо про самого Назарія та його родину на сьогодні знаємо дуже мало, але його руський підпис пояснюється доволі прозоро, через його приналежність до православної церкви. З родиною Дяковських справа виглядає дещо цікавіше, адже про них знаємо доволі багато⁴¹. Серед розмаїття фактів цікавим є те, що ще у XVI ст. Дяковські родичалися переважно з православними родинами Подільського воеводства, на кшталт Ярмолинських, Волковинських.

Іл. 2

Іл. 3

Ще однією особою, що залишила свої підписи руською мовою був Адам Мисцовський (Мищовський)⁴², особа, яка ймовірно з'явилася на Поділлі разом з подільським генеральним старостою Мацеєм Влодком з Германова. Він служив у 1546–1552 рр. в роті Влодка. Бачимо його серед учасників розмежування у барському старостві та інших акціях, де він посвідчував документи старости⁴³. Мисцовський посвідчив документи для Семашки Лойовського (к. 238), Северина Ярмолинського (к. 249), Чолганського (к. 256)

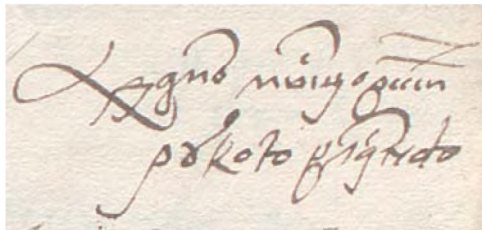
⁴⁰ Ibidem, k. 232.

⁴¹ Для прикладу див.: Białkowski, *Podole w XVI wieku*, 135–136.

⁴² AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 238, 249, 256, 257.

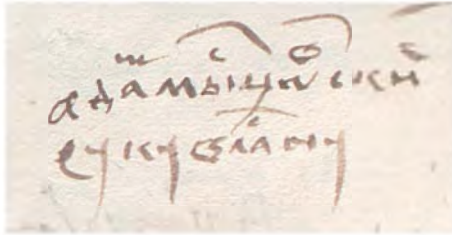
⁴³ Witalij Michałowski, «Nużny człowiek. Szkic do dziejów starostwa kamienieckiego,» w *Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznice urodzin*, ed. Janusz Smółucha, Anna Waško, Tomasz Graff, Paweł F. Nowakowski (Kraków: Societas Vistulana, 2008), 530–531; Михайловський, *Еластична спільнота*, 318.

та ще раз для Ярмолинських (к. 257). Три підписи зроблені доволі великими літерами, що може свідчити про вміння Адама лише ставити підпис — Адам Мицовський рукою власною (к. 249 — три підписи), але вже в іншому місці (к. 249) (Іл. 4/1] він доволі вправно поставив підпис — Адамъ Мысцовский рукою власною. В наступному місці він вже знову не так вправно (к. 256) (Іл. 4/2) — Адам Мысцовский рукою власну, і востаннє, теж невправно, (к. 257) (Іл. 4/3) — Адам Мысцовский рукою власну. Така увага до підписів однієї особи пов'язана з висуненням гіпотези про набуття ним елементарної навички ставити свій підпис руською мовою, яку він міг набути вже на руських землях Корони Польської та співпраці з місцевою православною шляхтою. В контексті осіб, за яких він платив побор, а вони, як і у випадку з Дяковським, є усі руського походження і на цей час були ще з високою долею імовірності православними, постає питання про походження самого Мисцовського (Мицовського, Мисцовського), яке можливо пов'язане з Белзьким воєводством де є село Мицов (Myców). У цьому випадку варто пам'ятати про специфіку шляхетської спільноти цього воєводства, яке здебільшого складалося з прибульців з поза руських земель. Власне імена посесорів Мицова у XV ст. — Готард, Лукаш, Марцін свідчать не на користь руського походження родини⁴⁴. А якщо уважно придивитися до першого зразка підпису Мисцовського, то він відрізняється від двох наступних тим, що певною мірою намагається наслідувати курсивне письмо, на відміну від більш традиційних способів кирилических підписів (іл. 4/2 та 4/3).

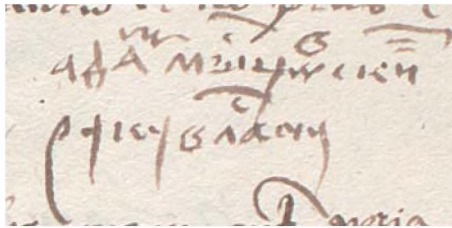

Іл. 4/1

⁴⁴ Andrzej Janeczek, *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo belskie od chyłku XIV do początku XVII w.* (Warszawa, 1993), 347.

Іл. 4/2

Іл. 4/3

Якщо взяти усіх, хто залишив свій підпис на сторіках цього документа, то ця кількість осіб зростає до 63 осіб, а їхня соціальна та урядницька характеристика буде строкатою. Отже, статус цих осіб характеризується за такими групами: урядники (земські, городські, замкові, адміністратори маєтків, писарі), родина (син, брат, тесть, швагер), приятелі, сусіди, клієнти, слуги, арендатори, представники хмільницької шляхти та особи без зазначення статусу. Особливістю цієї групи буде те, що деякі особи будуть виступати у якості підписантів кілька разів.

Так «рекордсменами» у цій категорії були Якуб Ярковецький, який 29 разів розписався за шляхтичів, що не вміли писати. Ймовірно, що Ярковецький був тим писарем, що списував цей документ. На таке припущення наштовхує як подібність почерку, так і сама кількість розписок, яку він зробив для неписьменної або малописьменної шляхти, що було очевидним і зручним з огляду на організацію цієї акції. Наступним за кількістю підписів — 17 разів, був провізор барського староства Миколай Незабитовський. Він посвідчував сплату як свого патрона Марціна Гербурта, за маєтки приналежні староству, так і села шляхти, що проживала біля Бару.

Ще одна особа, яка 11 разів підписала свідчення про сплату податку — Ян Тшемєнський. Близько до цього результату — 9 разів свій підпис поставив Анджей Цвикловський або Замбровський. Вони означені у документі як представники хмільницької шляхти (Тшемєнський поставив свій підпис в 11 випадках, а Цвикловський — 7)⁴⁵. Такий спосіб сплати податку був досить практичним, з огляду на віддаленість Хмільника від Кам'янця та потребу влітку перебувати при замку для несення різноманітних повинностей, як господарських так і військових.

З цього грона підписантів виділяються урядники, котрі, з огляду на їхні уряди, ймовірно, мали би вміти писати. До вже згадуваних вище осіб які посідали уряди та незабаром, після укладання цього документа стали урядниками, про що зазначалося вище, варто додати ще кілька прикладів. Так кам'янецький земський писар Станіслав Вольський 4 рази залишив свою руку на сторінках документа як посередник для осіб, що не вміли писати⁴⁶. Для своїх підписів він скрізь використав латинську мову. Що було для нього звичним явищем, з огляду на ведення канцелярії та особисто книг кам'янецького земського суду.

Наступним урядником, що 5 разів розписався власноруч був кам'янецький підчаший/чашник Миколай Карапчейовський⁴⁷. Він використовував польську мову для підпису, але також й власноруч написав розписку⁴⁸. Так само кам'янецький підстароста Єжи Суліма 5 разів написав розписки польською і поставив свій підпис під ними⁴⁹. А кам'янецький гродський суддя Ян Кольбус залишив свій підпис 4 рази, для цього він використав 3 рази польську і 1 латину⁵⁰. Виявити якусь закономірність у цих випадках не можливо.

Цікавим є казус Яна Милянєвського, який на той час був кам'янецьким стольником⁵¹. Посвідчуючи сплату податку з власних сіл Миньковців, Нагорян, Лясківців та Мілійової скрізь було зазначено, що він не вмів писати (*nesciens scribere*)⁵² подібне означення було й тоді коли він сплачував податок та посвідчував це особисто за своїх приятелів⁵³. В усіх цих випадках він користувався рукою

⁴⁵ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 242–244, 260.

⁴⁶ Ibidem, k. 263, 264, 271–272, 282.

⁴⁷ Ibidem, k. 226, 227, 245, 254, 255.

⁴⁸ Ibidem, k. 245.

⁴⁹ Ibidem, k. 230, 235, 236, 249, 282.

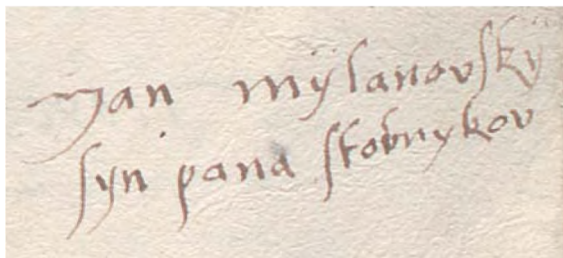
⁵⁰ Ibidem, k. 221, 230, 238, 256.

⁵¹ *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, 135, № 579.

⁵² AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 241, 249.

⁵³ Ibidem, k. 231, 241, 246, 254, 266, 284–285.

згадуваного вже Якуба Ярковецького та писаря скальського замку Станіслава. Але одного разу, при сплаті податку з власних сіл, після того як у розписці було зазначено, що «Ян Милянновський, кам'янецький стольник, не вміє писати, прикладає свою печатку, а рукою Якуба Ярковецькою посвідчує...» («Joannis Milianowskÿ dapifer t[er]ris Camenecen [si] nescie[n]s scribe[re] sigillo proprio et manu Jacobÿ Jarkowiczkÿ recognoso...») і далі йде перелік його майна, він ставить власноручний підпис: «Ян Милянновський син пана стольников» («Jan Mÿlanowskÿ syn pana stolnykov»)⁵⁴ (Іл. 5).

Іл. 5

На мою думку, тут ми маємо приклад елементарного вміння ставити підпис, у тих виняткових випадках, які пов'язані скоріш за все з потребою особисто посвідчити власне майно, хоча й тут цього принципу не дотримано повністю. Сенс словосполучення «син пана стольников» ймовірно може означати пам'ять про уряд, або один з урядів свого батька. За інформацією Леона Бялковського, з посиланням на кам'янецьку земську книгу, цей Ян був сином Анджея Милянновського, який не посвідчується у джерелах з урядом стольника та Катажини⁵⁵, доньки впливого у другій половині XV ст. кам'янецького земського судді Сигізмунда з Ягельниці.

Але під час ревізії листів 31 січня 1564 р. у комісарських свідченнях (перший впис усього документу) було зазначено:

⁵⁴ Ibidem, k. 241.

⁵⁵ Białkowski, *Podole w XVI wieku*, 157. В кам'янецькій земській книзі, на яку посилається Л. Бялковський зазначено: «... post olim g[ene]rosa Annae de Iskrziczyn filia olim g[ene]rosi Nicolai Iskrzyczky ... capitanei Cemencenzen[si] cu[m] generosa olim Catherina de Jagielnicza olim g[ene]rosi Andreae Milanowski filii primi matrimony et ipsius Milanowsky Joan[n]is recognoscentis pri[mu]s legitimi...», а Анна з Іскшичина названа далі його сестрою «... Anne de Iskrziczyn sorore sui de mortue...»: Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України), ф. 37 Кам'янецький земський суд, оп. 1, спр. 8 Актова книга за 1566–1577 рр., арк. 60 зв.

Okazał tesz dozywoczie na thesz wies za spuszczeniem oiczowskiem Jana Milianowskie⁸⁰ stolnika Cameinieczkie⁸⁰ przez dzisieisse⁸⁰ Crola ie⁸⁰ M[ości] na Seimie przesłem Piotrcowskiem dane, bobre zawarthe. A tak themu tho Janowi Milianowskiemu synowi Jana Milianowskie⁸⁰ starszemu iscz ma⁵⁶.

Інформація про те, що стольник Ян був сином стольника Яна Миляниського пояснює використання форми підпису «син пана стольников». Але серед відомих на сьогодні стольників Подільського воеводства не маємо ще одного Яна Миляниського. Можливо, що старший Миляниський посідав цей уряд після Якуба Подфіліпського, який у 1506 р. авансував на кам'янецьку каштелянію⁵⁷, та міг перебувати на ньому до своєї смерті перед 1511 р.

Те, що Ян міг був сином Яна та Анни, може свідчити документ від 29 квітня 1502 р., у якому зазначено, що Катажина з Рихчич (Anne de Rychczycze), яка була послушницею (virgo, virginem) монастиря св. Аґнеси, що був розташований за краківськими мурами, записує третю частину на своїх дідичних маєтках Чорнокінці, Давидківці, Лопотовці на Поділлі, Анні дружині львівського підчашія Яна Миляниського⁵⁸. Король підтвердив цей запис 21 травня того ж року, де чітко зазначено, що Анна і Ян є подружжям («Annae de eadem Richczicze, germanae suae, consorti Ioannis Milanowski de Milanow, subpincerne Leopoliensis»)⁵⁹

Ще одним припущенням щодо його поганих або, як вже зазначалося, елементарних навичок писати може бути й той факт, що Миляниський на момент сплати податку був літньою людиною. На користь цього свідчить кілька фактів. Якщо пристати на те, що його матір'ю була Катажина, 1512 р. була одружена з Миколаєм з Іскшичина, то Ян мав би народитися принаймні, після 1502 р. (з огляду на документи від 29 квітня 1502 р. — див. вище), але перед 1512, що мало ймовірно⁶⁰. А його урядницька кар'єра розпочалася у Теревовлі, де він посвідчений у джерелах як теревовельський війський, посідаючи цей уряд від 1520 до 1530 р.⁶¹ До речі, у переліку теревов-

⁵⁶ Biblioteka XX Czartoryskich, sygn. 1725/IV, s. 221.

⁵⁷ *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, 135, i № 576. Наступним у списку зазначений Димитр (Теодорик) Язловецький, про якого знаємо, що він помер перед 20.03.1513 р.: *Ibidem*, № 577, 135.

⁵⁸ AGAD, Metryka Koronna, sygn. 17, k. 365.

⁵⁹ *Ibidem*, k. 364.

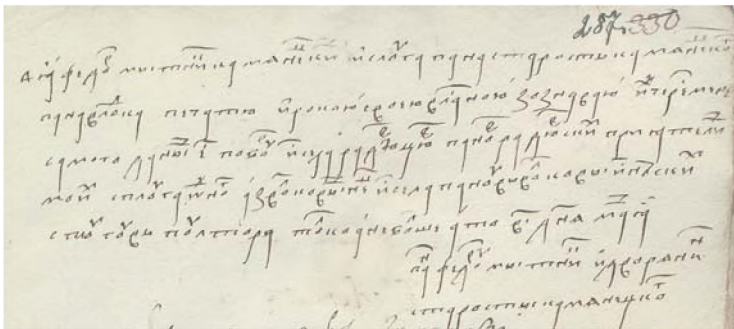
⁶⁰ Михайловський, *Еластична спільнота*, 217.

⁶¹ *Urządnicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy*, ed. Kazimierz Przyboś (Wrocław: Ossolineum, 1987), 104, № 737.

вельських війських перед ним зазначено мабуть його батька, якщо вірити свідченню з ревізії листів — теж Яна Миляндовського, який зафіксований на цьому уряді від 1503 до 1505 р.⁶², а потім у джерелах він раз позначений з урядом львівського чашника у 1505 р.⁶³ Тобто, зважаючи на ці два факти, можемо припустити що народився він приблизно на межі століть. А на уряді кам'янецького стольника він перебував від 1530 р., тобто на момент проведення акції понад 33 роки⁶⁴. Отже, на момент проведення побору йому було за 60 років.

Таке довге представлення можливих варіантів походження кам'янецького стольника Яна Миляндовського вкотре демонструє нашу обмеженість, навіть при більш-менш доброму джерельному забезпеченні, коли версії про батька Яна, що залишив свій підпис під побором, проваюють до дослідження генеалогії родини, що не є предметом цього дослідження, але дозволяють принаймні з'ясувати від підписанта та його урядницьку кар'єру до поч. 1560-х років.

Винятковим прикладом з урядницької кластера є особа означена як Федір митник, служебник кам'янецького старости, який власноручно написав усю розписку руською мовою і поставив свій підпис (Іл. 6):

Іл. 6

⁶² Ibidem, 104, № 736. На жаль, у переліку урядників є прогалина у 15 років, і тому обидва Миляндовських розташовані поруч.

⁶³ Ibidem, 112, № 796. Як довго він перебував на цьому уряді не відомо. Адже укладач списку урядників Руського воєводства Казімеж Пшибось, зазначає про нерегулярність номінації на цьому уряді, і наступного львівського чашника фіксує аж у 1579 р.: Ibidem, 112, № 797.

⁶⁴ *Urządnicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy*, 135, № 579.

Е, Федор, мытник каманецкии и слуга пана старосты каманецко-
 з[о] пана Влодка, печатю и рокою[!] своею власною зознаваю, иж черес
 мене самого данны ес[ть] поборь ис села Радювцов панов Радювских,
 прилтели моих, с плуга вдноз[о], а з Волковыиней, ис села пановъ
 Волковыиньских, с плугувъ пультора толко, а не болше.

А то ві⁶⁵ дня маиа.

Пан Федоръ, мытник и дворанин старосты каманецкоз[о]⁶⁶.

Це єдиний приклад використання руської мови в офіційних документах Подільського воєводства у цей час. Ймовірно, що існувала на цей час стала практика використання цієї мови у діловодстві для ведення справ з сусідньою Брацлавщиною, на той час у складі Великого князівства Литовського і з руською мовою діловодства, чи, можливо, Молдавським князівством. Хоча на цей час руська мова там починає зникати як з внутрішнього діловодства, поступаючись молдавській/румунській, а у контактах з Польським королівством, як на офіційному так і регіональному рівні польській, коли молдавські господарі писали листи до прикордонних урядників Польського королівства, зокрема й до Кам'янця переважно польською⁶⁷.

Додатковим аргументом на це може слугувати чіткість, тобто тверда рука, з якою було написано це свідчення. Тут варто додати й певну архаїчність письма, яким послуговувався Федір⁶⁸.

⁶⁵ Тут літерами позначений день місяця — 12.

⁶⁶ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 287. На думку к. і. н. Ігоря Тесленка з Національного університету «Києво-Могилянська академія», якому висловлюю щирю подяку за допомогу у відчитанні цього фрагменту рукопису, почерк Федора, на його думку, є не подібним до волинських та київських у той час, а ймовірно взорувався на молдавські зразки письма руською мовою.

⁶⁷ Зокрема чимала кількість листування між молдавськими господарями та польськими королями велася у цей час польською мовою. Див. три томи документів виданих румунським істориком Ілією Корфусом: *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al. XVI-lea*, ed. Pie Corfus (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979), xxii+420; *Ibidem, Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al. XVII-lea* (București: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1983), xxii+366; *Ibidem. Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al. XVI-lea și al. XVII-lea* (București: Editura Academiei Românie, 2001), xxiii+340.

⁶⁸ На це звернув мою увагу доктор Адріан Юсупович з Інституту історії Польської академії наук.

На завершення урядницького групи варто сказати кілька слів про тих, хто дійсно мав би вміння писати — осіб означених як писарі. Таких осіб, окрім вже згаданого кам'янецького земського писаря Станіслава Вольського, який належав до «вищої ліги» є ще 6 осіб: писарі кам'янецького староства Ян Бжовський⁶⁹ та Ян Шомський⁷⁰, писар замку в Зінькові Миколай Вроновський⁷¹, писар замку в Скалі Станіслав⁷², писар Миколая Потоцького Анджей⁷³ та підписок Станіслава Вольського Ян Токарський⁷⁴.

Отже, усі писарі використали для податкових свідчень латину. І якщо для таких осіб як Ян Бжовський та Ян Шомський вона була, ймовірно, робочою мовою як у особистих справах кам'янецького староства Мацея Влодка з Германова, так і у кам'янецькій гродській канцелярії. Також Ян Токарський як підписок земського писаря Станіслава Вольського використовував латину у своїй повсякденній роботі у земській канцелярії. Решта писарів з негородових Скали та Зінькова та писарь Потоцького певною мірою здивували тим, що використовували латину. Вважається, що приватне листування осіб рівня Миколая Потоцького мали би вестися у той час вже польською, а от щось сказати ближче про діловодство чи канцелярію у Скалі і Зінькові через брак джерел не можливо⁷⁵, але видається, що воно могло у цей час вестися як повністю, так і частково — латиною.

Окремої уваги заслуговує група адміністраторів маєтків класифікація яких є доволі розлогою: фактор, провізор, урядник пана, адміністратор маєтків, старший над урядниками пана. Логічно припустити, що особи, які виконували ці функції мали би вміння писати, хоча б для елементарної звітності про опікувані ними маєтки. Здебільшого так і було, але одна особа з цього кола — Валентій Бжезінський, провізор маєтків Курилівці та Борсуковці не вмів писати, за нього розписку написав Якуб Ярковецький⁷⁶.

⁶⁹ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 232.

⁷⁰ Ibidem, k. 250.

⁷¹ Ibidem, k. 233, 234.

⁷² Ibidem, k. 240, 245, 248.

⁷³ Ibidem, k. 286.

⁷⁴ Ibidem, k. 263.

⁷⁵ Джерела фіксують у 1564 р. у Хмільнику писаря Пйотра Паговського (Понговського): Biblioteka XX Czartoryskich, sygn. 1725/IV, s. 254.

⁷⁶ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 256.

Загалом, проблема пов'язана з умінням писати тими, хто сплачував побор набирала й доволі кумедного забарвлення. Так, побор з сіл Пашковці та Клімашовці, які належали Станіславу Булдвийові сплатив його швагер Каспер Вілковський, але так як він не вмів писати, то за нього це зробив шляхетний Войчех Гробський, його пахолок⁷⁷.

На останок хотів би засигналізувати одне явище, яке мені видається важливим з огляду на територію, про яку йде мова. Йдеться про полімовність у написанні розписок та насамперед у підписах під ними. Такими особами були: Анджей Цвикловський або Замбровський 9 разів (*лат.* — 1, *пол.* — 8); Якуб Хоцимирський 8 разів (*лат.* — 5, *пол.* — 3); Марцін Следзьовський 4 рази (*лат.* — 3, *пол.* — 1); Ян Кольбус 4 рази (*лат.* — 1, *пол.* — 3); Станіслав Добек-Ловчовський 3 рази (*лат.* — 2, *пол.* — 1); Миколай Вроновський 2 (*лат.* — 2, *пол.* — 1); Станіслав Закшевський⁷⁸ та один раз Миколай Вроновський⁷⁹ розписки написали польською, а підписалися латиною. Певні вкраплення польської мови у актовому діловодстві Подільського воеводства можна прослідкувати у збережених книгах кам'янецького земського суду. Хоча їхня кількість не є значною, і вони не створили прецеденту для переходу діловодства на польську, але обсяг тексту/текстів дозволяє чітко побачити вправне володіння писемною польською мовою писарями земського суду, у нашому випадку земським писарем Станіславом Вольським, та його підписком Яном Токарським⁸⁰.

Особливістю цієї двомовності є те, що Андей Цвикловський⁸¹, Марцін Следзьовський⁸², Станіслав Добек Ловчовський⁸³ використали латину для посвідчення власних маєтків. Але вже у Якуба Хоцимирського та Яна Кольбуса така залежність не простежується. Натомість, писар зінківського замку Миколай Вроновський

⁷⁷ Ibidem, k. 257.

⁷⁸ Ibidem, k. 253.

⁷⁹ Ibidem, k. 234.

⁸⁰ Для прикладу див.: ЦДІАК України, ф. 37, оп. 1, спр. 8, арк. 132 зв. — 133 зв.; 161–165 зв.; 312–315 зв.; 315 зв. — 316 зв.; 318–318 зв. та ін.

⁸¹ AGAD, ASK, dział I, sygn. 45, k. 218.

⁸² Ibidem, k. 244.

⁸³ Ibidem, k. 223, 237.

власноруч написав розписки як латиною, так і польською мовами⁸⁴, а Станіслав Закшевський свою розписку польською посвідчив латиномовним ствердженням — «*manu propria significat*»⁸⁵.

Можливо, що перевагу у підписах та розписках, пов'язаних з власними маєтками, шляхтичі віддавали латині, виходячи з її статусу більш престижної мови. Це припущення хоч і ґрунтується на конкретних прикладах, але на сьогодні їхня вибірка є малою для ствердної відповіді на таке припущення. Але можемо чітко зазначити, що явище полімовності була ознакою для усього Польського королівства, адже «відступ» латини та «наступ» польської на середину XVI ст. був очевидним. На території Подільського воєводства, як і, ймовірно, сусіднього Руського, ця загальнодержавна тенденція була розбавлена й наявністю в більшій або меншій мірі (все залежить від конкретної території та людей) руської мови.

* * *

У середині XVI ст. уміння писати не було тією чеснотою, якою би пишалися подільські шляхтичі, хоча на офіційному рівні вважалося, що пересічний власник мав би власноруч написати розписку про сплату податків зі своєї земської нерухомості. Як видно з аналізованого документу, добре вміли писати особи, які були урядниками і в коло обов'язків котрих входило ведення різноманітної документації. Серед мов, яку найчастіше використовували була латина. Їй віддавали перевагу шляхтичі різного етнічного походження. Вищий статус цієї мови видно і у тих випадках, коли ми бачимо двомовність на письмі. Для латинської мови резервувалися випадки, пов'язані з персональними володіннями, тоді як польська мова використовувалася для посвідчення володінь друзів, сусідів, приятелів або осіб, що не вміли писати. Домінування латини у офіційному діловодстві Подільського воєводства демонструє певну закономірність у тому, що явище чи будь яка норма, впроваджена з певного центру, затримується на периферії набагато довше, ніж у самому центрі.

Доволі помітне використання польської мови на письмі може свідчити як про прояви загальноєвропейських тенденції XVI ст.

⁸⁴ Ibidem, k. 233, 234.

⁸⁵ Ibidem, k. 253.

по впровадженню місцевих мов у документообіг, так і про відсутність або неможливість отримати традиційну на той час освіту, що передбачала засвоєння латини як писемної мови. Про це може свідчити майже повна відсутність подолян у Краківській Академії у першій половині XVI ст., так і відсутність на місці кваліфікованої школи чи вчителів для засвоєння писемної латини. Незначні вкраплення руської мови дозволяють принаймні зафіксувати її використання подільською шляхтою у XVI ст. Причини такого ставлення до неї різні — це й домінування латини у офіційному діловодстві, що змушувала етнічних русинів користуватися латиною, так і відсутність шкіл, де можна було нею навчитися та засвоїти на достатньому для писання рівні.

Спроба прослідкувати місце навчання подільських шляхтичів у XVI ст. виявилася доволі складним і практично малорезультативним завданням. Наявні джерела практично не фіксують подолян у найближчій Краківській Академії, винятком є лише згадуваний на початку Станіслав Сроцицький та Миколай Поплавницький син Павла з Поплавників, котрий вписався на навчання у 1521 р.⁸⁶ Але і тут є проблема із зарахування його до подолян. Попри зазначення, що він походив з Кам'янецької дієцезії, саме с. Поплавники розташоване навпроти Галича.

Bibliography

Akta unij Polski z Litwą 1385–1791, edited by Stanisław Kutrzeba, Władysław Semkowicz. Kraków: Akademia Umiejętności, 1932.

Archiwum Główne akt Dawnych, Archiwum Skarbu Koronnego, dział I, sygn. 45, k. 215–287.

Archiwum Główne akt Dawnych, Metryka Koronna, sygn. 17.

Archiwum Główne akt Dawnych, tzw. Metryka Litewska, dział IV B, sygn. 17.

Białkowski, Leon. *Podole w XVI wieku: rysy społeczne i gospodarcze*. Warszawa, 1920.

Biblioteka XX Czartoryskich w Krakowie, dział rękopisów, sygn. 1725/IV, s. 221–273.

⁸⁶ «Nicolaus Poplawnyczski Pauli filius de Poplawnyki d. Camynieczensis st gr 3 ½»: *Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551*, 118.

Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al. XVI-lea, dited by Ilie Corfus. București: Editura Academiei Republici Socialiste România, 1979.

Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolul al. XVII-lea, edited by Ilie Corfus. București: Editura Academiei Republici Socialiste România, 1983.

Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al. XVI-lea și al. XVII-lea, edited by Ilie Corfus. București: Editura Academiei Românie, 2001.

Janecek, Andrzej. *Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od chyłku XIV do początku XVII w.* Warszawa, 1993.

Kaniewska, Irena. «Sroczycki (Srocicki) Stanisław h. Nowina (zm. 1586).» In *Polski Słownik Biograficzny*. XLI: 209–210. Warszawa–Kraków: Societas Vistulana, 2002.

Krykun, Mykola. *Administratyvno-terytorialnyi ustrii Pravoberezhnoi Ukrainy v XV–XVIII st. Kordony voievodstv u svitli dzherel.* Kyiv: Instytut ukrainskoi arkheohrafii, 1993.

Krykun, Mykola. *Kordony voievodstv Pravoberezhnoi Ukrainy u XVI–XVIII stolittiah.* Lviv: Vydavnytstvo Lvivskoi Politekhniky, 2016.

Krykun, Mykola. «Naselennia Podilskoho voievodstva v pershii polovyni XVII st.» *Ukrainskyi istoryko-heohrafichnyi zbirnyk*, 1 (1971): 115–135.

Metryka czyli album Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1509–1551, edited by Antoni Gąsiorowski, Tomasz Jurek, Izabela Skierska. Warszawa: Neriton, 2010.

Michałowski, Witalij. «Nużny człowiek. Szkic do dziejów starostwa kamienieckiego.» In *Historia vero testis temporum. Księga jubileuszowa poświęcona Profesorowi Krzysztofowi Baczkowskiemu w 70 rocznice urodzin*, edited by Janusz Smołucha, Anna Waśko, Tomasz Graff, Paweł F. Nowakowski, 527–534. Kraków: Societas Vistulana, 2008.

Mykhaylovskiy, Vitaliy. *Elastychna spilnota. Podilska shliakhta u druhii polovyni XIV — 70-ky rokakh XVI st.* Kyiv: Tempora, 2012.

Mykhaylovskiy, Vitaliy. «Pravoslavni parafii Podilskoho voievodstva za materialamy poborovykh reiestriv 1560-ky rr.» *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* 6 (2012): 130–144.

Mykhaylovskiy, Vitaliy. «Writing skills of Podillya nobles in mid-16th century based on 1563 tax registry.» *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne* 143, 2 (2016): 245–252.

Pałucki, Władysław. «Uniwersały poborowe z 1563 r.» *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* XIV, 3 (1966): 519–533.

Smereka, Bohdan. «Reiestry poborowego podatku u Polskomu korolivstvi: protses zboru podatku ta informatyvniist dokumentiv (na prykladi poborowego reiestru Lvivskoi zemli Ruskoho voievodstva 1552 r.)» *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii knyhoznavstvo, bibliotekoznavstvo ta informatsiini tekhnolohii* 15 (2015): 132–144.

Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Archiv Ukrainy, m. Kyiv, f. 37 Kamianetsky zemsky sud, op. 1, spr. 8 Aktova knyha za 1566–1577 rr.

Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Archiv Ukrainy, m. Lviv, f. 17 Terebovelsky grodsky sud, op. 1, spr. 3 Aktova knyha za 1562 r.

Tsentralnyi Derzhavnyi Istorychnyi Archiv Ukrainy, m. Lviv, f. 17 Terebovelsky grodsky sud, op. 1, spr. 4. Aktova knyha za 1564 r.

Volumina Constitutionum, edited by Stanisław Grodziski, Irena Dwornicka, Waclaw Uruszczak. T. II, vol. 1: 1550–1585. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe, 2005.

Wittig, Wiktor. *Wypisy heraldyczne z ksiąg poborowych województwa podolskiego z lat 1563–1565*. S. l.: s. e., 1908.

Wyczański, Andrzej. «Oświata a pozycja społeczna w Polsce XVI stulecia. Próba oceny umiejętności pisania szlachty województwa krakowskiego w drugiej połowie XVI w.» In *Spoleczeństwo staropolskie*, edited by A. Wyczański, I: 27–55. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1976.

Urban, Waclaw. «Umiejętność pisania w Małopolsce w drugiej połowie XVI wieku.» *Przegląd Historyczny* 68, 2 (1977): 231–257.

Urzednicy podolscy XIV–XVIII wieku. Spisy, edited by Eugeniusz Janas, Witold Kłaczewski, Janusz Kurtyka, Anna Sochacka. Kórnik: Biblioteka Kórnicka, 1998.

Urzednicy województwa ruskiego XIV–XVIII wieku. Spisy, edited by Kazimierz Przyboś. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź: Ossolineum, 1987.

Abstract**Three Languages and One Voivodeship:
Literacy of Podillia Nobility in the Middle of the 16th Century**

The article offers an analysis of handwritten notes of Podillia nobles in Tax Registry of 1563 and determines the level of literacy and language use among the nobility in the middle of the 16th century. In the 16th century the nobility started to drift away from the traditional way of life connected to service in the military. They acquired new skills, including writing skills, which advanced their careers and led them to taking official positions. The development of legal proceedings and the need of wealthier nobles to do inventories of their assets created a demand for literate people. A legal requirement of personal acknowledgement of one's assets generated a documented account of the nobility's writing skills. Among 237 handwritten notes included in the Tax Registry of 1563 there were notes written in three languages: Latin, Polish, and Ruthenian in different combinations (sometimes the language of the note and the language of the signature were identical, other times they differed). Not always a noble could write a note himself or herself; in most cases the writing skills were elementary, not reaching beyond the ability to write one's name and last name. The overwhelming majority of the notes were written in Latin and Polish, and only one note was written in Ruthenian. The shares of linguistic combinations of the notes and the signatures were the following: Lat-Lat – 57,54 %; Lat-no signature – 3,36 %; Lat-Pol – 5,04 %; Lat-Ruth – 1,68 %; Lat, Lat + Ruth – 1,26 %; Pol-Pol. – 15,12 %; Pol-no signature – 1,26 %; Pol-Lat – 1,26 %; Pol-Ruth – 0,42 %; Ruth-Ruth – 0,42 %. Wealthy and semi-wealthy nobles, officials of the land and castle courts, scribes of the non-court castles (Skala, Zinkiv), officials, estate administrators, and private service scribes of starostas and rich land owners, Catholic and Eastern Orthodox priests prevailed among the types of people who could write. One handwritten signature belonged to a woman taxpayer Anna Nadolska. The specifics of Podillia voivodeship was a modest number of literate people due to the low population numbers and a small share of nobility, as well as usage of three languages in writing: Latin as government language, Polish, and Ruthenian.

Keywords: writing skills, nobility, Podillya voivodeship, Tax Registry.